

ВИСНОВКИ

Залучені і наведені автором матеріали, окремі, хоча і мало-чисельні праці з досліджуваної проблеми, яскраво свідчать про те, що документи радянських спецслужб, незважаючи на свою специфіку і спрямованість, можуть служити важливим джерелом для дослідження політичних, соціально-економічних і культурних процесів у 20-30-х рр.

Розробка документів радянських спецслужб дотепер знаходиться лише на самих початкових своїх етапах. Останньому стоять на заваді не лише численні, досі не відмінені відомчі нормативні акти, а й психологічна настроєність дослідників, які від початку розглядають їх підготовку через призму фальсифікацій. Разом з тим, кваліфікована джерелознавча критика, застосування як традиційних, так і нетрадиційних її прийомів дозволяє уникнути невиправданих крайнощів - від апологізації згаданого джерела до його повного заперечення.

Зокрема, винятково цінним джерелом, на нашу думку, можуть служити інформаційно-аналітичні матеріали, які відклалися внаслідок великої багаторічної діяльності спеціальних підрозділів радянських органів держбезпеки, що відслідковували ситуацію в регіонах, республіках, країні в цілому, висловлювали конкретні рекомендації органам політичного керівництва з нагальних питань внутрішньої і зовнішньої політики. Певна заідеологізованість, зорієнтованість на реалії тогочасного життя аж ніяк не знижують цінності наявної в них інформації, скрупульозно вибраного і узагальненого фактичного матеріалу. На жаль, інформаційно-аналітичні матеріали, зосереджені в центральних і місцевих державних архівах, Державному архіві Служби безпеки України ще мало використовуються дослідниками. Спроби окремих істориків опублікувати розпорошені інформаційно-аналітичні довідки, зведення радянських спецслужб не дозволяють повністю відтворити витoki, причини, хід та наслідки процесів, що проходили в політичній, соціально-економічній та культурній сферах в Україні періоду 20-30-х років.

Настав час замислитися над необхідністю підготовки тематичних збірників документів, які б спиралися не лише на інформаційно-аналітичні матеріали центрального апарату ВУНК-ДПУ-НКВС, а і їх місцевих органів. Глибоко переконані в тому,

що їх публікація може не лише істотно розширити уявлення дослідників щодо маловідомих сторінок в історії українського народу перших десятиріччь радянської влади, а й змінить акценти у висвітленні цілого ряду подій і явищ.

Чи не найбільшим за своїм обсягом серед матеріалів радянських спецслужб можна вважати архівно-слідчі справи громадян, що стали жертвами політичних репресій періоду радянського тоталітаризму. Їх опрацювання потребує не лише належного рівня кваліфікації дослідників, процесуальних документів, а й високої моральності, внутрішнього такту, розуміння тих умов, в яких опинялися наші співвітчизники, потрапивши в жорна репресій. Так, некритичне ставлення до архівно-слідчих справ нерідко призводить до порушення логіки подій, виставляє ту чи іншу особистість у невластивому для неї світлі. Прикладом вдумливого підходу до використання АСС, їх всебічної джерелознавчої критики може служити підготовка таких фундаментальних праць як “Репресоване краєзнавство”, “Реабілітовані історією”, виконаних в контексті реалізації Державної програми підготовки науково-документальної серії книг про політичні репресії в Україні.

Водночас, передача архівно-слідчих справ репресованих громадян до державних архівів, обумовлена указом Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р., введення їх в науковий обіг, поставило на порядок денний цілий ряд організаційних науково-методичних, правничих, моральних, соціально-психологічних проблем. Їх реалізація на тому чи іншому етапі виявила певну непідготовленість до цієї великої та багатогранної роботи з боку архівістів, наукових працівників, юристів, широкого загалу. Йдеться, перш за все, про структурну незавершеність зберігання архівно-слідчих справ. Так, якщо в ряді областей (Закарпатська, Хмельницька, Вінницька та ін.) до державних архівів передана переважна більшість зазначеного документального масиву, то в інших (Харківській, Дніпропетровській, Львівській) ця робота знаходиться лише на своїх початкових етапах. До того ж створення Державного архіву Служби безпеки України призвело до такої небажаної розбіжності, коли однотипні матеріали знаходяться на зберіганні в архівах двох різних відомств, що не може найнегативнішим чином не впливати на режим допуску до них, створення інформаційно-пошукових систем, ускладнює їх опрацювання дослідниками.

На жаль, не до кінця на сьогоднішній день юридично

з'ясовані питання використання архівно-слідчих справ, яке дозволяється лише в разі наявності письмового дозволу найближчих родичів репресованого. Окремі виключення, зроблені для редакційних колегій та авторських колективів науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", не дозволяють підключити до опрацювання унікального документального масиву широкого кола дослідників, в першу чергу, з регіонів України.

Якщо в опрацюванні архівно-слідчих справ, інформаційно-аналітичних документів вже зроблені перші реальні кроки, то значні масиви оперативних матеріалів радянських спецслужб так і залишаються закритими для дослідників. Йдеться, про численні літерні справи, які передували масовим каральним операціям, показовим судовим процесам тощо. Відсутність зазначених матеріалів в розпорядженні дослідників не дозволяє з'ясувати витoki тієї чи іншої каральної акції, розкрити взаємозв'язок органів держбезпеки з партійними, радянськими органами. До того ж наявні в оперативних справах матеріали (агентурні зведення, донесення зовнішнього нагляду, перлюстрація кореспонденції) відкрили б можливість для оприлюднення маловідомих біографічних фактів цілого ряду видатних діячів української науки, культури, зробило б літописи їх життя повнішими і яскравішими.

Висвітлення діяльності радянських спецслужб, здійснення ними каральної політики неможливе без глибокого і всебічного знання тієї законодавчої і нормативної бази, на якій вони будувалися. Зайва пересторога, на жаль, завадила введенню в науковий обіг наказів, розпоряджень ВУНК-ДПУ-НКВС СРСР та України, виданих протягом 20-30-х рр. Не став повчальним в цьому плані указ Президента Росії Б.М.Єльцина у 1992 р. про відкриття і оприлюднення всіх нормативних актів вищого політичного керівництва та правоохоронних органів стосовно політичних репресій.

Залишаються досі секретними і особисті справи співробітників ВУНК-ДПУ-НКВС, з іменами яких пов'язані численні каральні акції. Разом з тим, очевидно, що без введення їх в науковий обіг неможлива джерелознавча критика як інформаційно-аналітичних матеріалів так і архівно-слідчих справ, оскільки саме особистість оперативного працівника, його моральні принципи нерідко накладали свій відбиток на формування зазначених корпусів документів.

Виходячи з результатів дослідження, можна висловити

наступні рекомендації:

- в контексті реалізації Державної програми “Реабілітовані історією” необхідно активізувати діяльність Міжвідомчої наукової ради по використанню документів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ. Започаткована 1992 р., вона так і не зуміла стати тим координуючим центром, який би забезпечив організацію досліджень і введення в науковий обіг документів радянських спецслужб;

- з метою поглиблення вивчення історії України періоду радянського тоталітаризму доцільно як на державному, так і на регіональному рівнях започаткувати видання тематичних збірників інформаційно-аналітичних матеріалів. Публікація останніх значною мірою сприяла б підготовці узагальнюючих праць з історії України, активізації регіональних історичних досліджень тощо;

- специфіка документальних матеріалів радянських спецслужб вже найближчим часом вимагає підготовки і написання відповідних посібників, науково-методичних праць, в яких би викладалися особливості їх джерелознавчої критики. Обміну думками з цього приводу могли б послужити також Всеукраїнські та регіональні конференції з зазначеної тематики;

- потребує свого удосконалення нормативна база використання архівно-слідчих справ. Існуючі законодавчі акти, схвалені Верховною Радою України, перешкоджають їх використанню дослідниками;

- необхідно розглянути питання про єдину форму зберігання архівно-слідчих справ. Перебування АСС в архівах двох відомств (Головархіву при Кабінеті Міністрів України та СБУ) ускладнює їх пошук, опрацювання, перешкоджає створенню необхідних інформаційно-пошукових систем;

- потребує своєї активізації дещо призупинений процес розсекречення документів радянських спецслужб, який би дозволив ввести в науковий обіг оперативні, кадрові та інші документи органів держбезпеки.